

ROCZNIK

RYMANOWA ZDROJU

STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ RYMANOWA ZDROJU

2001
TOM VI

FOT-ART'94

Jan Tomkiewicz

CERKWIE W DOLINIE TABORU NA POŁUDNIE OD RYMANOWA

W Beskidzie Niskim, Bieszczadach czy Pogórzu spotykamy często na swej drodze cerkwie bądź miejsca gdzie kiedyś się one znajdowały. W okolicy Rymanowa Zdroju najbliższa cerkiew była położona w Wołtusowej ok. 1,5 km na południe od uzdrowiska. Świątynia ta została rozebrana w 1953 roku. W tym samym roku rozebrano cerkiew w Desznie. Do dziś w dolinie Taboru na południe od Rymanowa przetrwała drewniana cerkiew w Bałuciance oraz murowana (w stanie ruiny) w Króliku Wołoskim.

Cerkwie

Słowiańskie słowo cerkiew pochodzi od greckiego *kiriakon* – „pański”, oznacza więc dom Pański¹. „O jakże miejsce to przejmuje grozą! Prawdziwie jest to dom Boga i brama do nieba” (Rodz. 28.17). Te słowa nasuwają się na myśl, ilekroć przekraczamy progi katolickich kościołów lub cerkwi.² Jeszcze do XV w. mianem cerkwi zwano po polsku każdą świątynię chrześcijańską. Słowo kościół wywodzi się od łacińskiego *castellum* – zameczek (spolszczone także jako kasztel)³.

Cerkwie łemkowskie powstały w efekcie przenikania się tradycji wschodu i zachodu. W wyniku interferencji napływowego osadnictwa rusko – wołoskiego i polskiego osadnictwa rolnego, ukształtowała się grupa etniczna Łemków. Liczebniejszy żywioł napływowy wchłonął osadnictwo polskie i zasymilował językowo z wyjątkiem najbliższej okolicy Jaślisk. Proces ten miał miejsce przede wszystkim w XVI w. Na podstawie zachowanych materiałów można stwierdzić, że cerkwie w przeważającej większości budowane były kilkadziesiąt lat po założeniu wsi, gdy liczba wiernych była na tyle duża, by utrzymać świątynię i duchownego. Przepuszczalnie pod koniec XVII wieku cerkwie istniały w zdecydowanej większości wsi. W XVI wieku podobnie jak i w Karpatach Wschodnich na łemkowszczyźnie budowano cerkwie bezwieżowe, trójdzielne na planie podłużnym. Najwyższa była nawa, a wszystkie trzy części przykrywały dachy łamane brogowe. Na przełomie XVII i XVIII wieku prawie wszystkie tutejsze parafie prawosławne przeszły na grekokatolicyzm. Wtedy też ukształtowała się klasyczna cerkiew łemkowska. Do tradycyjnego korpusu cerkwi zostały dodane wieże zwieńczone barokowymi ośmiobocznymi hełmami. W ostatnich latach XVIII stulecia zwieńczenia kryjące cerkwie tracą załamania i coraz częściej stosuje się przykrycie dachem kalenicowym. W wieku XIX coraz powszechniej stosuje się uproszczenia w architekturze cerkwi polegające na kryciu nowych świątyń dachami kalenicowymi, oddzielnymi dla prezbiterium i nawy. Trójdziel-

ność zaznaczona jest z zewnątrz hełmami lub tylko ślepymi latarniami. Przykładem cerkwi przykrytej dachem kalenicowym, gdzie trójdzielność zaznaczona jest tylko zwieńczeniami szczytu dachu w postaci ośmiobocznych hełmów jest cerkiew w Króliku Wołoskim. Stosowanie uproszczonych form pojawia się również w przypadku remontów cerkwi istniejących. Końcówka XIX wieku, a szczególnie początek naszego stulecia, to okres propagowania stylu huculskiego, jako narodowego stylu ukraińskiego czego przykładem jest m. in. świątynia w Daliowej.⁴ Należy pamiętać że w wielu przypadkach daty określające powstanie cerkwi odnoszą się do remontu świątyni lub budowy nowej cerkwi na miejscu starej.

Ikony

Wnętrze cerkwi jest podzielone na miejsce najświętsze, prezbiterium, sanktuarium, (*świątylyszczce*) i miejsce święte – nawa dla wiernych (*chram wirnych*). Tylna zwężona część nawy nazywa się „babiniec” gdyż dawniej było to miejsce wyłącznie dla niewiast.⁵

Prezbiterium jest oddzielone od nawy zastoną z obrazów. Nazwa pochodzi z greckiego: *he eikon* – obraz i *he stasis* – umieszczenie, stanowisko, położenie; *eikonostasion* – rusztowanie – statyw pod obrazem.⁶ Ikona jest obrazem, który Kościół Wschodni w swej tradycji prezentuje wierzącym jako miejsce obecności Boga i nośnik jego łaski.⁷

Ikony w cerkwiach karpaccich są czterostrefowe. Pierwsza strefa od dołu zawiera cztery ikony (namiestnie) i troje drzwi (wrót). Kolejno od prawej są to: tzw. ikona chramowa przedstawiająca patrona cerkwi, diakońskie wrota (południowe), ikona Chrystusa Nauczającego, dwuskrzydłowe „carskie wrota” zwane też „wrotami do Raju” (przez które mógł przechodzić wyłącznie kapłan odprawiający nabożeństwo) z przedstawieniami postaci Czterech Ewangelistów i Zwiastowania, ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem, diakońskie wrota (północne), święty szczególnie czczony (w Karpatach niemal zawsze ikona św. Mikołaja). Druga strefa zawiera 12 małych ikon, tzw. prazdników, przedstawiających główne święta chrześcijańskie. Bezpośrednio nad carskimi wrotami umieszczony jest Mandylion, czyli Spas Nerukotwornyj („nie ludzką ręką malowany”) wyobrażenie wywodzące się według tradycji od odbicia twarzy Chrystusa na chuście. Wschód przyjął do kultu obraz odbicia twarzy Chrystusa tzw. edesski (związany z cudownym uzdrowieniem króla Abgara V).⁸ Nad nim umieszczona jest scena Ostatniej Wieczerzy. Strefa trzecia, zwana Dessis, składa się z ikony Chrystusa Pantokratora w otoczeniu Matki Bożej, i św. Jana Chrzciciela oraz przed-

stawień dwunastu Apostołów. Ikonostas wieńczą przedstawienia Proroków lub Ojców Kościoła i krucyfiks.

Wiele błędnych opinii utrzymuje się na temat ikon. Niektórzy łączą ikony z Rosją i Kościołem Wschodnim, pomijając zupełnie związek z chrześcijaństwem zachodnim. Okresem kiedy powstawały pierwsze ikony był V – VI wiek. W czasie tym kościół nie był podzielony, przeciwnie – był bardziej niż kiedykolwiek zjednoczony w walce z herezją.⁹

Cerkwie w dolinie Taboru na południe od Rymanowa

Opis obejmuje górną część doliny Taboru. Cerkwie które znajdowały się na omawianym terenie zostały rozebrane na polecenie władz w latach pięćdziesiątych XX wieku (Wołtuszcza, Deszno), zachowały się i są w stanie ruiny (Królik Wołoski), bądź użytkowane są przez kościół rzymsko – katolicki do dnia dzisiejszego (Bałucianka). Powojenne rozbiórki były bardzo często prowadzone bez żadnej dokumentacji, dlatego wiedza o architekturze rozebranych cerkwi pozostanie niekompletna. Na podstawie materiałów wizytacji dekanatu jaśliskiego w 1761 roku przez księdza Aleksandra de Unichow Stebnickiego Zofia Szanter stwierdza, że cerkwie I generacji (czyli te o zaawansowanym wieku) mogły zachować się w miejscowościach położonych w północnej części dekanatu, w dorzeczu Taboru a mianowicie w Wołtuszczej, Desznie oraz w Bałuciance.

Krzyż na cmentarzu w Wołtuszczej 2000 r. wykonany przez Andrzeja Tomkiewicza.

Wołtuszcza

W opisie księdza Stebnickiego dotyczącego nie istniejącej dzisiaj cerkwi filialnej pod wezwaniem Matki Boskiej Pokrow (1889)¹⁰ w Wołtuszczej padają następujące stwierdzenia: „mało parafianów” od lat około 13 „żadnego kapłana nie ma” – cerkiew „wielce uboga podła”, „do ostatniej ruiny skłoniona”.

Liczba wiernych: 1833 – 151, 1895 – 194, 1930 – 123¹¹

Podobno każdy z wysiedlonych w 1945 roku zabrał na pamiątkę jakąś część jej wyposażenia.¹²

Cerkiew przetrwała do 1953 r. w którym to została rozebrana, jej niektóre elementy drewniane zostały wykorzystane między innymi do remontów obiektów uzdrowiskowych w Rymanowie Zdroju.

Na wschód od cerkwiska znajduje się cmentarz przy-cerkiewny, ogrodzony przez Nadleśnictwo Rymanów w 1999 roku. Na przełomie października i listopada 2000 roku na cmentarzu został postawiony drewniany krzyż (obok krzyża ustawiono kamienną cerkiewną chrzcielnicę). W dniu 5 listopada został on uroczystie poświęcony przez księży Proboszcza Feliksa Paściaka z parafii rzymskokatolickiej w Rymanowie Zdroju i ks. Romana Wawłkę z parafii greckokatolickiej w Komańczy.

Rysunek cerkwi został zamieszczony w Roczniku Rymanowa Zdroju, tom IV, 1998 s. 35.

Deszno

O stanie parafialnej cerkwi w Desznie pod wezwaniem Narodzenia Matki Bożej (1738)¹³ wizytacja milczy, ale we wnętrzu stwierdza „luk apostolski wielce podły”, choć „pod tym namiestnie obrazy niezgorsze”.¹⁴ Trudno ocenić czy w opisie chodziło o walor artystyczny czy o stan zachowania.

Liczba wiernych łącznie całej parafii (Deszno, Bałucianka, Wólka, Posada Górna, Wołtuszcza): 1833 – 910 wiernych, 1895 – 1140, 1930 – 916 (w tym z terenu Posady Górnej i dzisiejszego Rymanowa Zdroju 113 wiernych).

Szematyzmy z 1833, 1835, 1879, 1895 i 1930 r. podają następujące informacje: W roku 1833 r. patronem¹⁵ cerkwi była Sophia de Signio Skórska. Tymczasowo nie było proboszcza. W 1835 r. administratorem, proboszczem cerkwi był Theodorus Miłuchowicz wyświęcony w 1834 r. W 1879 r. patronem cerkwi była Anna hrabina Potocka. Proboszczem był Іоаннъ Мерна urodzony w 1840, wyświęcony w 1873. W 1895 r. patronem cerkwi był Jan hrabia Potocki. Proboszczem zaś Іоаннъ Мерна. W 1930 roku patronem cerkwi był w dalszym ciągu Jan hrabia Potocki, proboszczem zaś Тимогеј Марко urodzony w 1895, wyświęcony w 1926 r.

Na cmentarzu na terenie pocerkiewnym znajdują się dwa nagrobki. Na jednym z nich osadzony jest kuty żeliwny krzyż ze zwieńczenia kopuły rozebranej cerkwi. Przyczepiona do niego tabliczka informuje, że jest to grób ks. Włodzimierza Wachnianina, ostatniego greckokatolickiego proboszcza w Desznie.¹⁶ Około 500 m. w kierunku południowym znajduje się odremontowany cmentarz cerkiewny.

Z nieistniejącej cerkwi w Desznie zachowały się ikony stanowiące część ekspozycji w Muzeum Historycznym

Cerkiew w Desznia w okresie II wojny światowej.

w Sanoku: Chrzest Chrystusa (I połowa XVIII w.), św. św. Piotr i Paweł (I ćwierć XVI w.), Prorocy Aaron i Dawid (I połowa XVIII w.), oraz Ostatnia Wieczerza, Przemienienie Pańskie, Wniebowstąpienie Pańskie, św. Bazyli (plótno).

Bałucianka

Wizytacja z 1761 roku tak opisuje filialną cerkiew pod wezwaniem Zaśnięcia Matki Boskiej w Bałuciance: „wielce uboga”, a paroch „wielebny ojciec Raczyniewicz w latach podeszły temporibus bardzo do pijaństwa skłonny”¹⁷. Liczba wiernych: 1833 – 234, 1895 – 310, 1930 – 235

Do dziś w centrum wsi zachowała się drewniana cerkiew (obecnie kościół filialny), jedna z najstarszych na łemkowszczyźnie, wzniesiona prawdopodobnie w XVII w., gruntownie odnawiana w 1820 i w 1899 r. Bryła cerkwi jest nietypowa: wieża bez izbicy, nad nawą i prezbiterium nie ma charakterystycznych barokowych hełmów, tylko zrębowe zwieńczenia. Wewnątrz znajduje się ikonostas zestawiony z dwóch: barokowego XVII-wiecznego (rząd Deesis) oraz późnobarokowego z początku XVIII w. Rokokowy ołtarz główny zasłania środkową część ikonostasu. Na południowej ścianie umieszczona jest ludowa kopia cudownego obrazu Chrystusa z Kobylanki koło Gorlic.¹⁸ Tuż obok cerkwi stoi murowana dzwonnica i dobrze zachowany cmentarz.

W zbiorach Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku znajdują się ikony pochodzące z cerkwi w Bałuciance. Jest to ikona Złożenie do grobu z 1743 roku, która pełniła funkcję ołtarzową (posiada wtórne wycięcie – drzwiczki tabernakulum świadczące o dostosowywaniu się do zaleceń Synodu Zamojskiego). Odczytywana również jako Oplakiwanie, stanowi ilustrację pogrzebu Chrystusa opisanego we wszystkich Ewangeliach. Drugą zachowaną ikoną jest przedstawienie św. św. Kosmy i Damiana z XVII w. Święci byli bliźniakami. Pochodzili z Arabii, a terenem ich działalności była Egea w Cylicji. Dzięki wiedzy medycznej, biegłości w sztuce leczenia a zwłaszcza wielkiemu miłosierdziu zyskali niebywały rozgłos. Obaj byli chrześcijanami. Nigdy nie pobierali

opłaty za swoje usługi medyczne, z tego powodu zaczęto ich nazywać Anargyres (nazwa Grecka) Bezsrebrnicy, święci bez srebra. W czasie prześladowań chrześcijan za cesarza Dioklecjana, gubernator Cylicji Lizjasz polecił świętych uwięzić, poddać torturom i ściąć¹⁹. W muzeum znajdują się jedyne XV wieczne na Podkarpaciu carskie wrota szkoły halickiej również z Bałucianki²⁰. Podzielone na sześć pól: w górnych umieszczona jest scena Zwiastowania, a więc i Wcielenia, co rozpoczyna historię zbawienia ludzkości (na lewym skrzydle Archanioł Gabriel na prawym Matka Boska) W nawie przed ikonostasem, czytana jest Ewangelia, stąd umieszczenie tu przedstawień czterech ewangelistów, pod Zwiastowaniem umieszczeni są św. Św. Jan i Mateusz, poniżej św. św. Marek i Łukasz²¹.

Królik Wołoski

W Króliku Wołoskim znajduje się murowana greckokatolicka cerkiew parafialna pod rzadkim wezwaniem Przeniesienia Relikwi św. Mikołaja Biskupa (1843 r)²².

Liczba wiernych łącznie z Królika Wołoskiego i Królika Polskiego wynosiła: 1833 – 727, 1895 – 830, 1930 – 549

Szematyzmy z 1833, 1835, 1879, 1895 i 1930 r. podają następujące informacje: w 1833 roku patronem cerkwi jest Biskup Przemyski obrządku łańciskiego (wieś wchodziła w skład dóbr biskupów przemyskich od 1443 roku), informacja ta pojawia się we wszystkich wymienionych Szematyzmach. Proboszczem był Athanasius Wołoszynowicz urodzony w 1790 roku, wyświęcony w 1819 roku który był również kuratorem biblioteki Dekanatu Jaśliskiego znajdującej się w Króliku Wołoskim. W 1835 r. patronem był Biskup Przemyski obrząd-

Cerkiew w Bałuciance (1998)

Cerkiew w Króliku Wołoskim w okresie II wojny światowej.

ku łacińskiego Michaël de Korczyński. Proboszczem i kuratorem biblioteki był w dalszym ciągu proboszcz Wołoszynowicz. W 1879 r. proboszczem był Антоній Бешкидь urodzony w 1835 r. wyświęcony w 1859 r. Proboszczem w 1895 r. był Іосифъ Копыстьянскій urodzony w 1854 r. wyświęcony w 1877 r. W 1930 r. proboszczem był Михайло Фуглевич urodzony w 1883 r., wyświęcony w 1907 r.

We wspomnianej wizytacji w 1761 roku ksiądz Stebnicki zwraca uwagę na zaawansowany wiek między innymi świątyni w Króliku. Cerkiew w Króliku miała „więcej lat jako 200”, pochodziła więc prawdopodobnie z okresu tuż po lokacji wsi w 1553 roku²³. Ogólny stan jej zachowania nie budził zastrzeżeń, choć „sacrarium [...] murowane [...] podłoga wielce robotą”, a „Deisus łuk apostołski z prazdnikami jest wielce podły prostej roboty rybotyckiej”.²⁴ Rybotyckie to miasteczko pod Przemyślem, w którym w XVII i XVIII wieku istniał prężny ośrodek malarski. Początkowo produkowano tam wyłącznie na zamówienie i ikony z tego okresu cechuje wyższy poziom artystyczny. W wyniku rosnącego zapotrzebowania produkcja stała się seryjna, zaczęły się pojawiać ikony o coraz niższej wartości artystycznej²⁵.

Po wysiedleniu ludności łemkowskiej w cerkwi mieścił się magazyn PGR Szklary. Obecnie opuszczona w stanie ruiny. Obok dzwonnica i cmentarz remontowany w 1996 roku²⁶.

Niestety, słowo pisane nigdy nie odda klimatu i obrazu minionej rzeczywistości. W wielu przypadkach stanowi ono oprócz wspomnień ludzi jedyny ślad i pamiętkę po przeszłości. Zdaję sobie sprawę z tego, że nie dotarłem do wszystkich źródeł które przybliżyłyby w lepszym stopniu historię omawianych obiektów. Wiem o tym że żyją jeszcze ludzie których informacje na temat opisywanych cerkwi mogłyby być bezcenne. Temat jest ciągle nie wyczerpany, dlatego wymaga dalszych poszukiwań i badań.

Miejmy nadzieję że w najbliższych latach do idei ochrony otaczającego nas krajobrazu i ginącej kultury

a przede wszystkim obiektów sakralnych (w tym ocalałych cerkwi, cmentarzy itd.) dołączą kolejni miłośnicy regionu, czego efektem będzie większa liczba działań związanych z remontami mocno podupadających świątyń jak np. cerkiew w Króliku Wołoskim.

Dziękuję księdzu Proboszczowi Mieczysławowi Szostakowi z parafii w Rymanowie za pomoc w tłumaczeniu fragmentów Szematyzmów.

Przypisy

- ¹ Ks. Mieczysław Czekaj, *Cerkiew – Dom Boży*; Magury' 91, Warszawa 1992
- ² Tamże.
- ³ Przewodnik Beskid Niski, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków 1999
- ⁴ Olech Iwanusiw, *Cerkwa w rujini, St. Catharines* 1987.
- ⁵ Ks. Mieczysław Czekaj, *Cerkiew – Dom Boży*; Magury' 91, Warszawa 1992
- ⁶ Andrzej Wielocha, *Ikony w kregu wpływu kultury bizantyjskiej*, SKPB Warszawa 1983
- ⁷ Olga Popowa, Engelina Smirnova, Paola Cortesi, *Ikony*, Arkady 1998
- ⁸ Ikona Karpacka, Album wystawy Ikona Karpacka w Parku Etnograficznym w Sanoku, pod red. Jerzego Czajkowskiego, Sanok 1998
- ⁹ Tamże.
- ¹⁰ Olech Iwanusiw, *Cerkwa w rujini, St. Catharines* 1987.
- ¹¹ liczba wicnych została podana na podstawie *Szematyzmów* z lat 1833, 1895, 1930
- ¹² Przewodnik Beskid Niski, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków 1999
- ¹³ *Szematyzm* za r. 1895, podając że cerkiew została oddana do użytku w 1738 r.
- ¹⁴ Zofia Szanter, Opis dekanatu jaśliskiego sporządzony w 1761 roku przez księdza dziekana Aleksandra de Unihow Stebnickiego, porocha szklarskiego, w: *Sztuka cerkiewna w diecezji przemyskiej*, red. Jarosław Gieźma, Andrzej Stepan, materiały z międzynarodowej konferencji naukowej 25-26 marca 1995, Łańcut 1999.
- ¹⁵ potronem w znaczeniu fundatorem, opiekunem
- ¹⁶ Stanisław Kryciński, *Renowacja cmentarzy w okolicach Rymanowa*, *Rocznik Rymanowa Zdroju*, tom III, 1998.
- ¹⁷ Zofia Szanter, *Opis dekanatu jaśliskiego ...*
- ¹⁸ Przewodnik Beskid Niski, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków 1999
- ¹⁹ Ikona Karpacka ...
- ²⁰ Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku nr. 12/1970
- ²¹ Ikona Karpacka ...
- ²² Olech Iwanusiw, *Cerkwa w rujini, St. Catharines* 1987.
- ²³ Adam Fastnacht, *Słownik historyczno – geograficzny Ziemi Sanockiej w średniowieczu, część I*, Brzozów 1991
- ²⁴ Zofia Szanter, *Opis dekanatu jaśliskiego ...*
- ²⁵ Ikona Karpacka ...
- ²⁶ Opis remontu cmentarzy w Króliku Wołoskim, Desznic i Bałucianiec w artykule Stanisława Krycińskiego, *Renowacja cmentarzy w okolicach Rymanowa*, *Rocznik Rymanowa Zdroju*, tom III, 1998.

Rymanów - Kolonia lecznicza

Rymanów - Kolonia lecznicza. Sanatorium Krystyna w budowie

Śś. Piotr i Paweł, 1 połowa XVI w.; Deszno, z cerkwi pod wezwaniem Narodzenia Matki Boskiej;
wym. 103 x 81,5 cm., deska, tempera – ikona ze zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku
fot. Dariusz Szuwalski

Królewskie Wrota, XV w.; Bałucianka, z cerkwi pod wezwaniem Zaśnięcia Matki Boskiej; 144,5 x 79,5 cm., deska lipowa, tempera – ikona ze zbiorów Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku
fot. Dariusz Szuwalski